

ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ НА ЗАХИСТ СТАНОВИЩА ДЕПОРТОВАНИХ УКРАЇНСЬКИХ РОБІТНИКІВ У ІІІ РАЙХУ

Тетяна ЛАПАН

Львівський національний університет імені Івана Франка
кафедра історії та теорії соціології

Проблема українських робітників, котрі примусово працювали у нацистській Німеччині під час Другої світової війни, і досі є актуальною в нашому суспільстві, вимагає об'єктивного наукового аналізу.

Про громадські організації, які захищали українських робітників у Німеччині, радянські історики майже нічого не згадували. Якщо у їхніх працях і йшлося про ці організації, то їх діяльність оцінювалася лише негативно, а діячів називали не інакше, як українськими буржуазними націоналістами, котрі сприяли вивезенню української молоді на роботи до нацистської Німеччини¹.

Завдання сучасних істориків полягає в тому, щоб по-новому осмислити діяльність українських громадських організації як на окупованій нацистами території, так і на теренах ІІІ Райху. Саме з цієї причини автор пропонує статтю з відповідної проблематики.

Проаналізований джерельний та історіографічний матеріал засвідчує певні особливості окупаційного режиму у різних регіонах України під час Другої світової війни, і, відповідно, дещо відмінне становище місцевого населення в адміністративно-територіальних частинах, які були створені німецькою владою на українських землях. Установлений у генерал-губернаторстві (а заодно й у Галичині) режим, був ліберальнішим, ніж на інших окупованих німцями

¹ Івасюта М. К. Становище селянства західних областей Української РСР під час тимчасової німецько-фашистської окупації і його боротьба з загарбниками та їх наймитами (червень 1941 – жовтень 1944 року) // З історії західноукраїнських земель / Відпов. ред. І. П. Крип'якевич. Київ, 1960. С. 172; Історія Української РСР: У 8 т., 10 кн. Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу (1941-1945). Київ, 1977. Т. 7. С. 153.

українських територіях. Галичани перебували у складі СРСР протягом найкоротшого часу – з вересня 1939 р. до початку німецько-радянської війни. Німецьке керівництво робило ставку на те, що українці Галичини, котрі зазнали репресій з боку комуністичного режиму, зустрінуть німецькі війська привітно. Як згадує у своїх мемуарах колишній голова Українського крайового комітету у м. Львові Кость Паньківський, те, що в минулому Галичина належала до Австрійської держави, позитивно вплинуло на трактування німцями Галичини і галицьких українців. Крім того, генерал-губернаторство (до якого належав дистрикт Галичина зі серпня 1941 р.) розглядалося не як окупована територія, а як складова частина великого німецького Райху. Це був один із найважливіших факторів, які визначили своєрідний статус генерал-губернаторства (включно з Галичиною) серед інших окупованих нацистами земель України. “Історія українців у генерал-губернії, – зазначає Володимир Кубійович, – різниться від історії інших українських земель з двох поглядів: у цій частині наших земель німецький окупаційний режим був найменш суворий, наші втрати були тут найменші, і тут було найменше воєнне знищення”².

Важливою специфічною особливістю вербування і вивезення українців Галичини на роботи до Німеччини було й те, що тут створили спеціальні громадські інституції, які мали допомагати депортованим. Це стосується передусім Українського центрального комітету (далі - УЦК), який активно працював як у дистрикті Галичина, так у самій Німеччині. де діяла його філія.

У дистрикті Галичина німецька влада дала дозвіл на існування комітетів допомоги (“допомогових комітетів”) – єдиної форми організації для всіх національних груп – українців, поляків, євреїв. Скориставшись цим дозволом, українці з генерал-губернаторства всюди переорганізовували вже існуючі (але не легалізовані німецькою владою) комітети в округах чи повітах на українські комітети допомоги. З метою координації їх діяльності у липні 1940 р. у м. Кракові створили Український центральний комітет, який очолив В. Кубійович. Після

² Антонюк Н. В. Українське культурне життя в “Генеральній Губернії” (1939-1944 рр.) : За матеріалами періодичної преси . Львів, 1997. С. 10-11.

приєднання Галичини до генерал-губернаторства місцеві українці організували у м. Львові Український крайовий комітет (далі – УКК), який мав ті ж самі завдання, що й УЦК у м. Кракові. Його очолив К. Паньківський. Комітети допомоги були створені під керівництвом окружних (міських) старост, яким вони підпорядковувалися адміністративно. У Галичині назва “допомогові комітети” не прижилася, тут їх називали “окружними комітетами”. Допоміжними органами “допомогових” (окружних комітетів) у Галичині були делегатури, які зосереджувалися у повітових містах, найнижчою ланкою організації – так звані “мужі довір’я”. Останні виконували функції зв’язковими між комітетами допомоги або делегатурою та місцевим українським населенням³.

Весною 1941 р. УЦК об’єднував 26 УДК (Українські “допомогові комітети”), 33 районні делегатури (кількість делегатур постійно змінювалася) і близько 980 місцевих довірених осіб⁴.

На початку 1942 р. УКК ліквідували, а його функції перебрав на себе УЦК. Натомість у м. Львові почав працювати діловий осередок УЦК, який очолив К. Паньківський, котрий був водночас і заступником провідника УЦК. Структура УЦК включала провід (голову), його заступника і секретаря, а також шість членів президії – керівників відділів, а саме: організаційного і фінансового, суспільної опіки, господарського, опіки над молоддю і родиною, культурної праці, шкільних справ. УЦК як легальна установа проводив так звану “реальну політику”, яка полягала в тому, щоб, при дотриманні формальної лояльності до німецької влади, захистити українське населення від переслідувань. УЦК та його підрозділи працювали досить стабільно до серпня 1944 р., тобто до окупації західноукраїнських земель радянськими військами. Оцінюючи діяльність Наталія Антонюк наголошувала: “Працюючи на межі дозволеного і забороненого, УЦК практично охопив своїм впливом майже всі ланки національного і суспільного життя, крім політики. Він став своєрідною громадською установою з масовим членством, одночасно наділеною деякими напівурядовими правами”⁵.

³ Там само. С. 26.

⁴ Кубійович В. Мемуари. Роздуми. Вибрані листи / Упоряди. О. Шаблія. Париж, Львів, 2000. Т. 2. С. 376.

⁵ Антонюк Н. В. Українське культурне життя в ... С. 24.

УЦК намагався будь-що захистити права українців, мобілізованих на працю до Німеччини. К. Паньківський з цього приводу зазначав: “Треба було багато об’єднаних заходів наших установ в райху і УЦК, щоб виборювати можливості захисту наших людей. УЦК дістав право видавати довідки приналежності до української національності робітникам, що відходили з ГГ (генерал-губернаторство. – Т. Л.) на роботу до райху. Рішальна в цих справах влада, це є Головний Уряд Державної Безпеки (Reichssicherheitsamt), уповажнив клітини (підрозділи. – Т. Л.) УЦК, себто Українські Допомогові (пізніше в Галичині Окружні) Комітети видавати “Виказки – Ausweis” в українській і німецькій мові про те, що “посідач виказки є українцем з ГГ”. Окрема печатка на такій виказці в (на. – Т. Л.) німецькій мові: “gultig im Reich” (важне в райху) – (VO RSHA – v. 20. 10. 42. IV D 3 a – 1066/39) давала в райху права напівприятного чужинця. Це мало велике значення для наших людей”⁶.

Робітники, котрі прибули до Німеччини після 1 липня 1941 р., повинні були мати документи від УЦК (УКК), які засвідчували б їхню українську приналежність. Так, Атанас Фіголь просить Володимира Кубійовича відзначається потреба пришвидшити видрук “виказок” для галицьких українців⁷, оскільки саме вони підтверджували те, що той чи інший робітник походить із дистрикту Галичина. Це дозволяло українцеві-галичанину перебувати у Німеччині на становищі “напівприятного чужинця”. “Виказку” можна було отримати від УОК або “мужа довір’я” на місці чи виробити у м. Львові, представивши свідоцтво про народження, характеристику “мужа довір’я”, фотографію та оплативши послугу – 3 злотих⁸. Якщо робітник не міг представити відповідних документів, то тоді треба було у проміжному (“переходовому”) таборі знайти одного-двох українців, котрі засвідчили б його особу. Галицька преса неодноразово застерігала українців, щоб вони не виїздили до Німеччини без відповідних документів⁹. Про видачу “виказок-

⁶ Паньківський К. Роки німецької окупації (1941-1944). Нью-Йорк, 1965. С. 201.

⁷ Державний архів Львівської області (далі – ДАЛЮ), ф. Р - 35 (Губернаторство дистрикту Галичина. Відділ внутрішніх справ), оп. 13, спр. 97, арк. 3.

⁸ Виказки для робітників, що ідуть до Райху // Львівські вісті. Львів, 1942. 4 червня. Ч. 121. С. 2.

⁹ Виказки від УКК для робітників, які виїжджають на роботи. Виказки для українських робітників // Львівські вісті. 1941. 19 листопада. Ч. 88. С. 3; Виказки для робітників, що ідуть до Райху / Львівські вісті. Львів, 1942. 4 червня.

аусвайсів” згадували і колишні депортовані до Німеччини робітники: П. Вальчишин, С. Лесишак*.

Правда, видачу “виказок” для від’їжджаючих до Німеччини блокували деякі церковні діячі Української греко-католицької церкви. “Митрополичий Ординаріат звиває всіх оо. душпастирів не робити ніяких труднощів при виданні посвідок вірним, що виїздять на роботи до Німеччини”¹⁰. Напевно, розпорядження Митрополичого Ординаріата не виконали, оскільки згодом звернення повторили: “Доходять тут вістки, що отці-душпастирі, виставляючи метрикальні посвідки для робітників, які від’їжджають або виїхали вже до Німеччини на роботи, жадають за це надто високих оплат, навіть до 30 злотих за одну повістку. Тому Митрополичий Ординаріат звиває уже вдруге отців-душпастирів не робити дотичним робітникам ніяких труднощів при видаванні метрикальних посвідок і не жадати за встановлення їх більше оплат, як виносять кошти за друки. Зловживання будуть строго карати”¹¹. Перепони, які робили священники при видачі свідоцтв про народження, зрозуміло, призупиняли вироблення “аусвайсів”, а заодно це ускладнювало перебування українських робітників у Німеччині.

Діяльність УЦК активізувалася під час примусових методів депортації цивільного населення з дистрикту Галичина.

Про насильницькі методи набору робітників з генерал-губернаторства йшлося у листі керівника УЦК В. Кубійовича до генерал-губернатора Франка від 25 лютого 1943 р. :“Загальна нервовість ще більше посилюється неправильними методами “вербування” робочої сили, що все частіше застосовуються останніми місяцями. Дике безцеремонне полювання на людей, що проводиться скрізь у містах і селах, на вулицях, площах, вокзалах, навіть у церквах, а також уночі у помешканнях, похитнуло в населення почуття безпеки. Кожен відчувається у небезпеці через те, що його будь-де і будь-коли може раптово і неочікувано

Ч. 121. С.2; Посвідка українського походження. Важне для українських робітників, що їдуть до Райху. 1943. 12 лютого. Ч. 30. С. 3.

*Із заяви П. Вальчишина для надання одноразової виплати, яка зберігається у Державному архіві Львівської області. Записано від С. Лесишак, 1922 р.н., жителя смт. Жидачів Львівської області. Ці свідчення зібрані автором під час проведеного опитування близько 150 колишніх остарбайтерів у м. Львові і Львівській області.

¹⁰ Шептицький А. Письма-послання (1939-1944 р.р.) / До друку підготував І. Стефанюк. Львів, 1991. С. 89.

¹¹ Письма-послання митрополита Андрея Шептицького з часів німецької окупації. Йорктон, 1969. Частина 2. С. 138.

затримати поліція та приволокти у збірний табір. Я дозволю собі навести декілька прикладів з відповідними доказами. В повіті Заліщики (Чортківська округа) в листопаді минулого року заряджено перевірку всіх чоловіків, від 1910-го до 1920-го року народження. Коли вони зібралися, вибраних негайно забрали на поїзд і відправили до Райху. Такого набору робітників до Райху досі ще не було в інших збірних громадах Чортківської округи. Уряд праці в Білій Підляській зробив набір молоді з торговельної школи. Урядники замкнули браму школи і двері кляс, що викликало паніку серед учнів, а навіть їх утечу крізь вікна. Подібні випадки мали місце у Володаві та Грубешеві. Наслідок такий, що школи на довший час замкнені”¹². Щоб підтримати порядок в областях генерального-губернаторства, В. Кубійович радить радикально змінити поведінку німецької адміністрації: “Передумовою для цього є – замість безглузлого полювання на людей – планомірна мобілізація населення для праці в Райху...”¹³. Однак звернення керівника УЦК не призвели до порозуміння з німецькою адміністрацією, тим більше, не змінили методів мобілізації робочої сили окупантами.

За твердженням В. Кубійовича, “в акції вербування на роботи до Німеччини не брали участі ні УЦК, ні його клітини (підрозділи. – Т. Л.)”¹⁴. Це твердження потребує ще додаткового дослідження. Однак навіть побіжний аналіз діяльності УЦК у справі допомоги робітникам засвідчує, що вона була досить продуктивною і важливою. Незважаючи на те, що УЦК не завжди могла досягти своєї мети, що рух галицьких робітників до Німеччини був дуже великим, що робітники часто відзначалися несвідомістю, що німецьке керівництво поводитися з ними брутально тощо, фактично, це була єдина організація на окупованій нацистами українській території, яка хоч частково, але допомагала виїжджаючим робітникам з генерал-губернаторства. Для порівняння: аналогічної організації у райскомісаріаті Україна не було зовсім.

¹² Пеленський Є. Третій Райх і Україна // Визвольний шлях. – 1964. № 2. С. 144-147.

¹³ Україна у другій світовій війні у документах: Збірник німецьких матеріалів (1942-1943). Т. 3. Львів, 1999. С. 92.

¹⁴ Кубійович В. Українці в Генерал Губернії 1939-1941. Історія Українського Центрального Комітету. Чикаго, 1975. С. 191.

Напрямки допомоги УЦК мобілізованим робітникам були різними. У головному проміжному таборі у м. Львові УЦК призначав “мужа довір’я”, котрий перевіряв наявність “виказок” у від’їжджаючих осіб, а також забезпечував їх адресами установ і священиків, до яких вони могли звернутися в разі необхідності при перебуванні у Райху¹⁵. УЦК захисщав права українців у самому дистрикті Галичина (ширше – генерал-губернаторстві), зокрема від надмірних наборів робітників до Райху. У 1943 р. проблема вивезення галичан до Німеччини набула більшого розголосу в українському суспільстві завдяки діяльності УЦК. Зокрема, його діячі УЦК домагалися згоди від німецької адміністрації на те, щоб їм дозволили піклуватися українськими робітниками у проміжних таборах та під час переїзду до Райху. У великі релігійні свята (Різдво, Великдень) УЦК організовував збір харчових посилок, святкових привітань, літератури для українських робітників котрі працювали у III Райху¹⁶. УЦК обстоював право українців на отримання паспорта українською та німецькою мовами, що полегшувало їх перебування у Німеччині.

Наприкінці 1942 р. при відділі суспільної опіки УЦК було створено громадську організацію “Комісію опіки над українськими робітниками з генерал-губернаторства”. При відділі було виділено посаду “референт опіки над робітниками в райху”, яку посів Ю. Герман¹⁷. Наскільки важливою у той час була справа мобілізованих на працю робітників, свідчить хоча б той факт, що про нього йшлося на з’їзді УОК на початку 1943 р., де прозвучав реферат Ю. Германа, а також відповіді на запитання, які давав Б. Білінкевич, який займався справами українських робітників на території Німеччини¹⁸.

Організація грошової допомоги тим родинам, члени яких виїхали на працю до Райху, покладалася на УЦК. Гроші для цього мав надати Головний відділ праці при

¹⁵ Паньківський К. Роки німецької окупації ... С. 206.

¹⁶ Не забувайте про наших сестер і братів на чужині! // Львівські вісті. 1943. 14-15 січня. Ч. 7. С. 3; Наш обов’язок – держати зв’язок з нашими робітниками у Німеччині // Львівські вісті. 1943. 4 березня. Ч. 47. С. 1; Книжки для робітників та полонених збираємо в цьогорічному березні // Львівські вісті. 1943. 13 березня. Ч. 55. С. 1; Опіка над українськими робітниками з генерал-губернаторства в Райху // Львівські вісті. 1943. 23 березня. Ч. 63. С. 2; Писанка для робітників у Німеччині та полонених // Краківські вісті. 1943. 13 травня. Ч. 99. С. 2; Книжка для робітників у Німеччині // Краківські вісті. 1943. 28 жовтня. Ч. 241. С. 3.

¹⁷ Опіка над українськими робітниками з генерал-губернаторства в Райху // Львівські вісті. 1943. 23 березня. Ч. 63. С. 2.

¹⁸ З’їзд окружних комітетів у Львові // Львівські вісті. 1943 р. 2 лютого. Ч. 21. С. 3.

Уряді генерал-губернаторства. УЦК доручалося розглянути умови життя окремих родин¹⁹. Намагалися допомагати насамперед тим родинам, які володіли угіддями менше одного гектара і не мали інших доходів. Для цього виділяли два мільйони злотих, які Уряд праці передав УЦК²⁰. Сім'ї сільських робітників мали отримувати постійну грошову допомогу, сім'ї промислових робітників - протягом восьми тижнів²¹. Правда, про відповідні виплати родинам члени яких були мобілізовані на працю до Німеччини не згадував жоден з опитаних нами інформаторів. Дещо іншу картину засвідчують архівні джерела. Зокрема, вже згадувана вище Н. Наральська клопотала перед відділом Інформаційного Бюро про те, щоб УЦК надало допомогу їй матері²². У листі, який мав бути відправлений із Тернопільщини до Райху, один із батьків повідомляв свого сина про те, що він отримав за нього 50 злотих²³. З 12 червня 1944 р. Український комітет (далі – УК) округи м. Львова виплачував грошову допомогу тим родинам, які своєчасно написали заяви з відповідним проханням²⁴. У липні 1944 р. УК востаннє просив родин, які проживали у Львові отримати надані їм кошти за робітників, що перебували у Німеччині²⁵.

Крім того, УЦК займався видавничою справою. Зокрема при його сприянні у Райху для цивільних українських робітників виходив тижневик «Вісті»²⁶.

Незважаючи на всі зусилля УЦК, К. Паньківський зазначив, що діяльність цієї організації була недостатньою: «Рух робітників був надто великий, щоб можна було його вповні опанувати. Нам не доставало працівників з досвідом у цій ділянці суспільної опіки. До того причинилися також у немалій мірі несвідомість деяких наших робітників, їх підозрливість і недовір'я. Та передовсім брутальність і безоглядність німецького начальства...»²⁷. І все ж УЦК намагався вберегти українське населення від надмірних мобілізаційних наборів на працю, захистити

¹⁹Робочі справи у Генерал Губернаторстві // Порадник. Службовий місячник для в'їттів. 1942 р. Ч. 9. С. 100.

²⁰Допомога для родин робітників, що працюють у Німеччині // Порадник. Службовий місячник для в'їттів. 1943 р. Ч. 9. С. 110.

²¹Як працює Уряд Праці // Львівські вісті. 1942. 28 березня Ч. 68. С. 3.

²²ДАЛО, ф. Р-54, оп. 1, спр. 24, арк. 34-35.

²³Державний архів Тернопільської області (далі – ДАТО), ф. Р - 173, оп. 1, спр. 8, арк. 308.

²⁴Важне для родин робітників у Німеччині // Львівські вісті. 1944. 9 червня. Ч. 131. С. 3.

²⁵Для родин робітників у Райху // Львівські вісті. 1944. 16/17 липня. Ч. 163. С. 2.

²⁶Паньківський К. Роки німецької окупації... С. 210.

²⁷Там само. С. 208.

новонабраних українських робітників у Райху від зловживань, надати їм можливість відчувати себе на рівні з робітниками, котрі потрапили сюди інших європейських країн.

Цивільні робітники, мобілізовані до Райху на працю з генерал-губернаторства, спершу не мали спеціальної організації, яка б захищала їхні права. Установами, які вимагали від німецької влади дозволу для її створення, були УЦК на окупованій території, “старі” емігрантські організації у Райху (Українське національне об’єднання (УНО), Громада), а також “нові” українські проницецьки налаштовані організації (Українська установа довір’я (УУД), Українська установа зв’язку (УУЗ)). Про шляхи їх впливу на німецький уряд, дізнаємося із листування представника УЦК у м. Берліні А. Фіголя з В. Кубійовичем. У листі від 25 січня 1942 р. А. Фіголь зазначає: “Всі ознаки вказують на те, що із-за зовнішніх причин не вдасться в найближчому часі створити одноцілий вияв організованості в Райху. Навпаки, тенденції йдуть у напрямі щораз, то більшого розпорошення поодиноких організацій. ...Запитуючи, хто властиво буде опікуватися цілою великою більшістю українців в Рейху, на це він відповів: ДАФ, арбайцанти, а крім того для робітників з ГГ буде створена окрема примусова організація. Її ніби мав би створити УЦК. Поза всякою організацією лишилися б українці зі Сходу. Др. С. заявляє, що УУД залишається репрезентантом всіх тих організацій і “українства” в Рейху, але поминаючи факт, що це не українська установа, яка не має для цього ніяких ані суб’єктивних, ані об’єктивних даних”²⁸. Мета свідомих українців-патріотів полягала в тому, щоб спільними зусиллями створити організацію для цивільних депортованих робітників, яка діяла б як на території генерал-губернаторства так й у III Райху. Однак, як зазначається у цитованому документі, це треба було робити так, щоб “не знищити те, що є досі, і не зискати (знайти. – Т. Л.) нічого кращого”²⁹. У листі від 3 лютого 1942 р. А. Фіголь повідомляє, про те що після зустрічей із різними німецькими урядовцями з СД дійти згоди не вдалося: “Не буде рівно ж ніякої спеціальної організації робітників з ГГ”, лише дві організації із сильним

²⁸ ДАЛО, ф. Р-35, оп. 13, спр. 97, арк. 1.

²⁹ Там само. Арк. зв.

німецьким впливом можуть опікуватися українцями – ДАФ (НФП), УУД³⁰. До кінця війни українцям так і не вдалося створити єдину організацію у Райху, яка опікувалася б цивільними робітниками з окупованих українських земель.

Для великої кількості іноземних робітників, котрі були мобілізовані для праці у Німеччині, при НФП створили підрозділи для різних національних груп. Ці відділи захищали їх інтереси у Райху. При сприянні Української установи довір'я при НФП створили також український відділ – Українську установу зв'язку для захисту прав українців. Керівником УУЗ став Б. Біленкевич. Нацистська Німеччина була поділена на 42 області, кожна з яких мала так звану Обласну Управу НФП та свого обласного зв'язкового³¹. Обласні зв'язкові призначалися залежно від кількості українців в області³². Загалом у Німеччині працювало 500 обласних зв'язкових та фахових службовців, котрі обслуговували 22000 таборів праці³³. На кожному підприємстві чи у таборі були призначені фабричні чи табірні зв'язкові, або (якщо таких не було) їх функції виконували спеціальні уповноважені при обласних НФП³⁴. У газеті “Львівські вісті” з цього приводу зазначалося: “Всі українські фабричні робітники можуть звертатися свobodно до кожного часу у своїх справах (праці, соціального забезпечення). Подаємо опис суспільних опікунів українців, які як державні урядовці Фронту Праці мають завдання заступатися перед владою за нашими робітниками у справі суспільної опіки, праці, платні, несправедливого поведіння працедавця, різних ушкоджень і всіх інших кривд для українських робітників”³⁵.

Про права українських промислових робітників, котрі потрапили до Німеччини з генерал-губернаторства, йшлося у тогочасних періодичних видань - багатьох номерах “Львівських вістях”, “Краківських вістях”, “Вістях”. У пресі подавалися адреси обласних зв'язкових, до яких у разі потреби могли звернутися

³⁰ Там само. Арк. 2.

³¹ Що мусить знати кожний український промисловий робітник з генерал-губернаторства // Львівські вісті. 1943. 30 березня. Ч. 69. С. 2.

³² Опіка над українськими робітниками у Німеччині // Львівські вісті. 1942. 28-29 червня. Ч. 142. С. 4.

³³ Європейський фронт праці // Краківські вісті. –1943. 4 жовтня. Ч. 237. С. 2.

³⁴ Українські Установи Зв'язку при Уряді для Організації Праці НФП // Вісті. Тижневик для українських робітників з Генерал-Губернаторства. 1943. Ч. 49. С. 3.

³⁵ Опіка над українськими робітниками у Німеччині. С. 4.

скривджені робітники³⁶. Зі шпальт також застерігали про те що звертатися до обласних зв'язкових із неправдивою інформацією чи з питаннями, які не заслуговували на це уваги не можна³⁷. Лист-звернення мав бути написаний чітким і коротким. Обов'язково треба було вказати номер виказки і свою адресу у Райху³⁸.

При сприянні НФП видавалися часописи 21 іноземною мовою і загальним накладом 750000 примірників³⁹. Для українських робітників у Райху речником НФП стала газета "Вісті".

Восени 1933 р. від НФП відділили справи сільського господарства, а для їх керівництва створили Державну установу харчування (Управління сільського господарства. – Т. Л.) Для зайнятих у сільському господарстві робітників встановили українських уповноважених при областях від Управління сільського господарства⁴⁰. Українським відділом при ДУХ керував А. Кішка. У червні 1942 р. "Львівські вісті" подали 70 адрес "українських опікунів" – уповноважених при областях Уряду Відживлення⁴¹. Докладний опис опікунства над українськими робітниками, зайнятих у сільському господарстві, подав М. Суховерський, котрий був обласним опікуном у Західній Німеччині (територія Гесен-Насау, Кюрхессен, Вестмарк та ін). Під його керівництвом опікунством українців займалися Балан - у Райнланді, Кушнірчук - у Вестмарку, Федорів - у Кургессен, Яремчик - у Гесен-Насау⁴². Зі спогадів М. Суховерського також дізнаємося, про головні завдання "бетроера" опікуна: приймати скарги від українців, перекладати їх німецькою мовою і відсилати у певні установи⁴³. Як відзначає автор, "фактично ми, українці, не мали жодної влади, не могли нічого змінювати або вирішувати, і в тому, що робили, було мало практичної вартості"⁴⁴.

Українська установа довір'я виникла у 1938 р., її директором було обрано М. Сушка. "На перший погляд виглядало, що ця інституція була українська, бо

³⁶ Там само.

³⁷ Що мусить знати кожний український промисловий робітник з ... С. 3.

³⁸ Опіка над українськими робітниками у Німеччині. С. 4.

³⁹ Європейський фронт праці. С. 2.

⁴⁰ Опіка над українськими робітниками у Німеччині. С. 4.

⁴¹ Там само.

⁴² Суховерський М. Мої спогади. – Київ, 1997. С. 81.

⁴³ Там само. С. 77.

⁴⁴ Там само.

лише українці в ній працювали, але в суті речі, це була установа, яку заснував, фінансував і контролював німецький уряд”⁴⁵. Основне завдання УУД ролягало в тому, щоб вести точний облік українців, котрі прибували до Райху як політичні втікачі, а згодом - як цивільні робітники. Ця ж установа виробляла і надавала виказки для цивільних робітників у Райху, які вважалися особистим документом конкретної особи. Вона ж видавала “виказки” військовополоненим польсько-німецької війни 1939 р., що забезпечувало їх статус як цивільних робітників. Водночас УУД не мала доступу до таборів ОСТ, а також до таборів, де знаходилися радянські військовополонені⁴⁶.

Укладаючи між собою угоду УУД й УЦК вирішили, що “виказки” видані УЦК-УУД будуть визнані німецькою адміністрацією⁴⁷. “Виказка” УУД була зеленого кольору і засвідчувала особу у ній зазначалися особисті дані і містилася фотографія власника⁴⁸. Її визнавали як документ німецький Уряд Праці, НФП І ДУХ. Однак багато вихідців із генерал-губернаторства не мало виказок ні від УЦК, ані від УУД. Тому наприкінці 1941 р. треба було організоване Представництво УЦК у м. Берліні, яке займалося видачою посвідок–аусвайсів для українських робітників з генерал-губернаторства⁴⁹. Очолив цей орган Атанас Фіголь. В. Кубійович свого часу зазначав, що Представництво уповноваженого генерал-губернатора також мало деяке відношення до справ українських робітників, мобілізованих на працю до Райху⁵⁰.

Усі з перелічених вище організацій нелегально намагалися допомагати також українським робітникам зі Сходу нелегально. Дехто з оstarбайтерів навіть отримав

⁴⁵ Яріш В. Українська Установа Довір’я в Німеччині /Українці в Берліні 1918-1945. Пропам’ятний збірник доповідей і спогадів з життя і діяльності українців у Берліні з нагоди З’їзду 5-го вересня 1981р. в Шератон готелі в Торонті, Канада / Ред. В. Верига. Торонто, 1996. С. 184.

⁴⁶ Там само. С. 184-185.

⁴⁷Кубійович В. Українці в Генерал Губернії ... С. 194 .

⁴⁸ Яріш В. Українська Установа Довір’я в Німеччині... С. 184.

⁴⁹Кубійович В. Українці в Генерал Губернії ... С. 194.

⁵⁰Там само. С. 194.

“виказки”, які були призначені лише для вихідців з генерал-губернаторства, що відтак забезпечило їх правами, які мали депортовані із Західної України⁵¹.

Зрозуміло, що відповідні організації могли б допомогти українцям значно більше, якщо б працювали згуртовано у таборах праці. Менш ефективною була їхня допомога тим українським робітникам, котрі працювали у сільських місцевостях III Райху.

У такій складній ситуації галицькі українці шукали таких засобів самооборони і захисту своїх прав, як легально існуючі громадські інституції. Це можна вважати одним із проявів давніх традицій громадянства і прагнень зберегтися як етнічна одиниця під час тяжких історичних випробувань за умови перебування під владою чужинців.

Найголовніша з них – УЦК – створила Комісію опіки над українськими робітниками та їх родинами. Крім УЦК та його місцевих комітетів, певну допомогу галицьким робітникам у Райху надавали старі (довоєнні) і новостворені під час Другої світової війни емігрантські організації (УНО, Громада, УУД, УУЗ), дві останні діяли при НФП (ДАФ). Ці організації координували свою діяльність з метою захистити права галицьких українців, а також частково полегшували долю деяких українських остарбайтерів у Німеччині. Водночас не слід перебільшувати їх значення і роль, оскільки більшість із них існувала з ласки німецького уряду і завжди була лояльною до нього.

В той же час наведені матеріали вимагають критичного аналізу. Незважаючи на добровільний виїзд на роботи до Німеччини з дистрикту Галичина, фактично усі вивезені українські робітники попадали у неволю і їх праця переставала носити характер добровільної трудової діяльності в належних умовах і з відповідним винагородженням. Тут яскраво проявилася відмінність у трудовій міграції в мирних обставинах і під час світової війни. Тому сприяння виїзду до нацистської Німеччини навіть за умов певної опіки над цивільними робітниками не може мати суто позитивної моральної оцінки.

⁵¹Скиба Р. Українське Національне Об'єднання (УНО) в Німеччині. До генези постанови УНО /Українці в Берліні 1918-1945. Пропагандистський збірник доповідей і спогадів з життя і діяльності українців у Берліні з нагоди З'їзду 5-го вересня 1981р. в Шератон готелі в Торонто, Канада / Ред. В. Верига. Торонто, 1996. С. 182.